

**ALTIN DEFTER
YA DA
YIRMINCI YÜZYILDA KADININ
BENLİĞİNİ SORGULAMA EVRELERİ**

Tansu BELE*

Kanımca İngiliz kadın yazar Doris Lessing'in başyapıtı **Altın Defter**'den söz etmenin iki yolu var: Birincisi, bu kitabı ya parçalanmış, paramparça olmuş ve dağılmış bir bütün olarak kabul etmek ve tek tek bu parçaları ele alıp irdelemek (ki parçalanmışlık, yaşadığımız yüzyılın ve bu yüzyıl bireyinin baş özelliğidir) ya da birbirine zıt gibi görünen bu parçalardan yola çıkarak bir bütün kurmak (ki geleceğin düşü budur, bu kitap da bu umudu bütün umutsuz görünümüne karşın vurgulamaktadır). Ben ikinci yolu yeğledim: Yani kitabı (ya da bir çağdaş kadın kişiliğini, belki de yazarın kendi kişiliğini) birbirinden kopuk, hatta birbiriyle çelişen kimi parçaların (ya da kimliklerin) bazı raslantılar sonucu biraraya gelişi ve bir bütünü (ya da tek bir kişiliği) meydana getirişi olarak izledim. Bu bütüne, 'belki de yazarın kendi kişiliği' dememin nedenini de, daha sonraki satırlarımda sırası geldikçe açıklayacağım.

Zaten adına 'kişilik' dediğimiz bütün de, kimi farklı birtakım parçalardan oluşmaz mı? Dahası yüzyılın başında Freud parçaladı onu: Bilinçaltı ve bilinçüstü, üst benlik ya da alt benlik gibi kavramlar, aslında yaşantı parçaları, kimi yaşanmış olgular, kimi yaşanmamış istekler ve düşler, ya da geride kaldığını sandığımız anılardan kesitler, o kesitlerden öteye, geleceğe geçerek geleceği belirleyecek olanlar, dahası, kimi acılardan, sevgilerden ve doyumsuzluklardan belleklerimizde işlenmiş izler, izdüşümleri, çocukluğumuzun gençliğimizin umutları, beklentileri, düş kırıklıkları ve daha nice yaşamı örgüleyen kimi anımsanamayanlar değil de nedir insan kimliklerimiz? Yaşadığımızın belgesi, bilincimizin denizinde dalgalanan anı gel-gitleri değil midir? Bir başka deyişle, nedir şu yaşadığımız, içinde olduğumuz AN? Çoğu net, açık-seçik olmayan, bu anı örgüleyen olay parçaları, sanki ak kâğıt üstüne karalanmış birtakım çiziktirmeler, yarım cümleler ya da birtakım biçimler, kalıplar gibidirler: Bazısı karanlığı aydınlatan bir ışık gibi gelir

* İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Yüksek Lisans Programı Öğrencisi.

geçer, bazıları karanlığın etkisini yıllarca sürdürür. Carl Gustav Jung'un deyişiyle: "Bilinçaltı ile ilişkimiz dolaylıdır; bilinçaltı içerikleri bilince aktarmak için özel yöntemlere başvurur. Bilinçaltı ruh, tümüyle yabancıdır bize, ürünleri bilinç aracılığıyla ve bilinç terimleri ile açıklanır. Elimizden bu gelir, bunun ötesine geçemeyiz. Bilinçaltı ürünlerin özel niteliğinin ne olduğunu araştırırsak, tinde varolan koşulları yargımızın en son ölçütü olarak kullanmamız gerekir."⁽¹⁾

İşte **Altın Defter**'i oluşturan dört ayrı defterin yazılış biçimi böylesi bir bilinçaltı araştırmasının ürünüdür sanki ve Jung'un açıklamasına uyar. Bu tanımdan ayrılan yanı ise, bir kadının bilincinin ürünü olmasıdır; psikanalizin kadın bilincine bakış açısından farklı bir boyuta geçerek, kadın bilincinin kendine özgü yapısını belgeler. Bu belge, bir insan bilincinin kadın olarak kendini, yaşadıklarını, iç ve dış dünya çatışmalarını, bu dünyayı oluşturan insan ilişkilerini, kısacası yaşamını, birbirinden kopuk gibi gözükken zaman parçalarını irdeleyerek sorgulamak ve kimliğini bulgulamak amacıyla çıktığı bir bilinçaltı yolculuğu gibidir. Yolculuğun değişik safhalarında karşılaşılan kişiler ve ilişkiler gerçekte tek bir kişiliğin yüz çizgilerini oluştururlar. Ama bu kişi kimi zaman üçüncü tekil şahıs olarak konuşur, kimi zaman başka bir isimle: Onun BEN oluşu, sonradan ortaya çıkacaktır. Bu yüzden defterlerin yazılışı (ya da okunuşu) sırasında onların ne anlama geldiği ilkin pek anlaşılmaz: Tıpkı bir yaşamı yaşarken yaşanan birtakım özgür parçalar gibidirler, ancak yaşananların ardından geriye (ya da bilinçaltına) dönüp bakıldığında tek bir yaşamın farkedilen izdüşümleri olarak belirirler. "Bilinç sürekli değildir. Bilincin sürekliliğinden sözedildiği olmuştur ama, gerçekte bu süreklilik yoktur, yarattığı izlenim bir anı ürünüdür. Bilinç kesikli, kopuk kopuktur."⁽²⁾

Romanın epey ilerleyen sayfalarında, ikinci cildin 114'üncü sayfasında anlatıldığı gibi: "İnsan hayatta önemli olan şeylerin, genelde farkında olmaz, bunları beklemez ve zihninde şekillendirmez; bunlar insanın hayatı içine süzülürler. İnsan bunların farkına, ancak ortaya çıktıklarında varır, işte hepsi bu."⁽³⁾ Dahası, tıpkı dört ayrı defterin, aynı kişi tarafından yazılışı gibi. Bu yazılış, bir başka deyişle bu tutanaklar, sanki bir insanın benliğinin boşlukta belirginleşen çizgileridir ya da uzayda çizgilenen dünyasıdır. Bu benliğin her bir çizgisi bir başka boyutu sergiler: Bir sosyalist, bir yazar, bir kadın, bir anne, bir ego, bir insan... Kitabı bitirip kapattığımız zaman bu sıfatlara feminist sözcüğünü de ekleyebiliriz elbette, Doris Lessing'in o yukarıdaki tanımlamada sözünü ettiği, insanın hayatı içine süzülürken ve farkına ancak ortaya çıktığında varılan önemli bir şey olarak... Çünkü her sıfat gibi, o da bir tanımlamadır. Defterler tutulurken değil, bitiminde varılan bir TANI durumu...

(1) Carl Gustav Jung, *Çözümsel Ruhbilime Giriş*, s. 76.

(2) C.G. Jung, *a.g.e.*, s. 76.

(3) Doris Lessing, *Altın Defter*, cilt II, s. 114).

Yine sayfa 114'te: "Buraya gelene dek kendime, 'Dört defter alacağım, yazar Anna Wulf'la ilgili siyah bir defter, politika konularını içerecek bir kırmızı defter, deneyimlerime dayanarak yazdığım öyküler için bir sarı defter ve güncem olmasına çalışacağım mavi bir defter' şeklinde düşünmedim" diye anlatılır. Ama o sayfaya gelene dek bu defterlerin dördü de tutulmuştur, kimi karalamalarla, kimi kopuk kopuk da olsa süregelmiştir, sanki hiç bilincinde olmadan yapılan bir işmişcesine... Bu defterlerde yazar Anna Wulf'un dünyası birbirinden farklı, sanki o değilmişcesine değişik kimliklerle izlenir. Oysa romanın tek baş kişisi, gerçekte yalnız yaşayan ve adı Anna Wulf olan bir genç yazar kadındır. Anna, ilk bölüm olan 'Özgür Kadınlar'da, evliliğe yönelttiği cesurca eleştirilerle bu kuruma karşı çıkar: Aslında feministçe bir çıkıştır bu ,evlilik bağlamında, erkek egemenliğini reddedişin de ötesinde, kadına verilen toplumsal rolleri sorgulayıştır. Anna, arkadaşı Molly'le konuşurken: "Özgür kadınlar" der, bu tanımla alay edercesine yüzünü ekşiterek: "(başkaları) bizi hâlâ erkeklerle olan ilişkimizle tanımlıyorlar. En iyileri bile." (say. 28). Molly ise şöyle yanıt verir ona: "Eh, BİZ DE öyle yapmıyor muyuz?". İkisinin de gittikleri psikanalistin, onların hiçbir sorununu çözemediği düşüncesindedirler, ama yine de yararlandıklarını düşünmeden de edemezler. Anna: "Psikanalist Mrs. Marks yani takma adıyla Şeker Anne, 'Sen Elektra'sın' veya 'Sen Antigone'sin' der ve ona göre her şey bitmiş sayılır" der (s. 29). Bu eleştirilerde, gerçekte bilimsel tutumun kadına bakış açısının ne denli sığ, erkeksi olduğu vurgulanır. Bu vurgulanış daha sonraki sayfalarda, şeker Anne'yle yapılan konuşmalarda yine karşımıza çıkar. Ama asıl eleştiri, toplumsal kimliklerin sorgulanmasıdır, giderek bu sorgulayış, yine ilerki sayfalarda toplumsal kimlikteki dünyayla bütünleşme ya da Sosyalizm inancında büsbütün belirginlik kazanacaktır.

İki kadının konuşmalarında ortaya çıkan bir başka olgu ise, erkek egemenliğini soğuk bir biçimde alayla reddeden kadınların, bu reddedişin ötesinde bir suskunluğu ya da dilsizliği, belki de konuşamadıkları gerçeğini kavramalarıdır. Eşinden boşanmış Molly'nin kocası Richard'ın onları görmeye gelmesiyle bu olgu bir ivme kazanır: Richard'la konuşurken Anna'nın bilincine vardığı şey, yalnızca 'neyi nasıl anlatması gerektiğini' bilememesini bulgulamasıdır ya da kadın özgürlüğünün ne anlama geldiğini.. Onun humoru ya da acısı da bu noktada başlar:Çünkü eski karısını görmeye gelen Richard'ın gözünde gerek Molly gerekse Anna ne insan, ne yazar, ne arkadaş, ne şu, ne de bu gibi bir kimlik taşımaktadırlar. Onlar sadece birer hiçtirler, yokturlar. Erkeklerin ortak malıdırlar ve Richard'ın dünyasında yer almazlar. Tek bir özellikleri vardır Richard'ın gözünde: O'nun salt kendini temsil eden soyut İNSAN imgesine ya da egosuna karşılık, somut dünyanın simgesi DİŞİ BİR BEDEN ya da bununla bütünleşmiş ANNE (ÖTEKİ) olmaları. Eski eş Molly dışı özelliğini de yitirmiştir Richard'ın gözünde ve yalnızca kötü bir annedir. Çünkü evlilik kurumuna ihanet ettiği için çocuğuna kötü örnek olmaktadır. Hem zaten Richard onunla bir vakitler yatmıştır,

hevesini almıştır, ondan bir oğlu da vardır ama Anna salt bir dişidir, çünkü o da yalnız yaşayan bir kadındır ve Richard onunla her an yatabileceği hakkını görür kendinde...

Romanın bu başlangıç bölümü, kanımca bundan sonraki bölümlerde Anna'nın, hem değişik biçemlerle süren anlatılarının nedenini (çünkü Richard'ın kendinden kesinkes güvenle yani baştanasağı benmerkezci, erkekçe bir tutumla ortaya koyduğu yukarıdaki tanımlamaya karşı Anna'nın kendini anlatabilmesi için oluşmuş bir dil biçemi yoktur), hem de neden artık kitap yazamadığını (çünkü yazarlığı tıkanmıştır) çok güzel açıklar ve vurular.

Richard'la Molly'nin ilişkileri, kadınlarla erkeklerin arasındaki dilsizsağır diyalogunun tipik bir örneğidir ama Molly'le Anna'nın arkadaşlıklarının simgelediği özgür kadınların yaşamı da buna karşılık anlatmaya çalışıp da anlatamamanın acısıyla yakan bir cehennem ta kendisidir: Ya da anlatmak ama kime, anlamaya yanaşmayan erkeklere mi yoksa kadının bu dünya üstünde erkek tarafından kapatıldığı cehennemi anlatmanın yasaklanışından da öte duyulmayı, kulak verilmeyi yüzünden kendine mi? Bir kadın yazar için dilini oluşturamayışından daha büyük ceza olur mu? Ya da kendine dönmekten başka ne gelir elinden? Özbenliğinin dışlandığı bir dünyada, en somut ve en acı deneyimi yine kendisi değil midir onun? Tıpkı, kendi gerçeğinin peşinde koşan bir başka yazarın, Virginia Woolf'un yapmayı denediği gibi; acaba bu yüzden mi Doris Lessing'in yazar kişisinin adı Anna Wulf'tur? Anna: Tolstoy'un, bir tren altına kendini atan Anna Karenina'sı, wulf'sa, Virginia Woolf'un rakibi... **Altın Defter**'deki Anna trenin altına atamaz kendini, yaşamaya devam eder, Wulf'sa bir kadının başaracağı en zor işin üstesinden gelir: Kendi diline ulaşmak. Yazınsal düzlemde, parça parça da olsa, bir kimlikten öbürüne de atlasa, kimi kimlikler arkasına da geçse, bastığı dünya ayaklarının altından kayıp gitse de kendi sesini bulmayı dener. Ama çok güçtür bu ve romanın sonunda artık bilincini gerçekten yitirir, dahası bilinçaltının onu büsbütün yutması tehdidiyle karşı karşıya kalarak deliliğin eşiğine gelir. Dahası, bir sesi olmayışının nedenini yine kendi güçsüzlüğüne bağlar. Yaşadığı dünyada bir kadının kendisini 'güvenliksiz' ve dengeden yoksun olarak tanımlaması doğaldır sanki, korkaklık ve çekingenlik göstermesi de; Anna, kadın kimliğinin somut tanımlaması olan bu özellikleri, sayfa 33'te şöyle anlatır: "İki kadın beraber dışarı çıktıkları zaman, Anna bilerek kendini arka plana atar ve heyecan dolu Molly'e figüranlık yapardı. Çevrede kimse yok ise dizginleri o ele alırdı. Ama arkadaşlıklarının başında bu hiç de böyle değildi. Nezaketten yoksun, dürüst, patavatsız Molly, Anna'yı açıkça hükmetmişti. Yavaş yavaş, Şeker Anne'nin de (psikanalist) yardımlarıyla Anna kendini korumayı öğrenmişti. Şimdi bile Molly'e meydan okuması gereken zamanlarda bunu yapmadığı oluyordu. Korkak olduğunu itiraf etmişti kendine, kavga etmek veya olay çıkarmak yerine boyun eğmeyi daima yeğlerdi." Bu pasajda, açıkça farklı kimliklere sahip ve

birbirine yaslanan kadın kişiliklerinin yapayalnızlığı ortaya konuyor. Aynı zamanda Anna'nın, kendini neden bir yazın dilinden yoksun görüşü ve yazma yeteneğinden değil de özgün dili olmayışından neden kuşkuya düştüğü de... İlk kitabını, sonradan saçmasapan bulduğu bir öyküyle oluşturan (ki bu kitap ona isim ve para getirmiştir) Anna, bir kadının yazacağı şeylerin, yalnızca onun kişiliğinin bastırılmışlığını sergileyeceğinden kuşku duymaktadır artık bunu farketmiştir, bu yüzden de kurmacının ardına sığınmayı istemez. Yazma, onun kişiliğini vurgulayan boyuneğme değil de başkaldırı olmalıdır elbette, ama nasıl?

Carolyn Heilburn, Anna'nın durumunu ya da Doris Lessing'in anlatmak istediğini; yani bir kadın yazarın açmazını, **Kadının Özyaşamını Yazarken...** adlı yapıtında şöyle tanımlar: "Kadınların kişisel gelişmesinde öfkenin dile getirilişi her zaman korkunç bir engel oluşturmuştur. Hepsinden önemlisi de, erkek yazarlarda görülenin tersine, genel ve özel yaşamlar arasında bağlantı kurulamaz. Başarılı bir erkeğin meslek yaşamının, evliliği ve çocuklarının isterleriyle temel bir çatışma içinde anlatılmasını pek bekleyemeyiz; bu erkek, hiçbir suçluluk ya da karışıklık duygusuna kapılmadan, genel yaşamının zaman zaman özel yaşamına taşmasına izin verebilir. Bundan dolayı bu kadınlar, örnek yaşamlarının öykülerini yazamazlar: Kendilerini örnek olarak öne sürmeyi göze alamazlar, ancak yazgının ya da rastlantının seçtiği istisnalar olarak sunabilirler. 1970'ten bu yana bunların çoğu değişti. Pek çok yeni kadın özyaşam öyküsünde yeni gerçekler açığa çıkarıldı, ya da (...) önemli yeni gerçekler bulunmasa da bazan yeni öyküler bulundu."⁽⁴⁾

Kanımcı Doris Lessing'in de yapmayı denediği budur: **Altın Defter**, bir kadın yazarın kendi özyaşam deneyimlerini kullanarak özelde dünyasını, genelde de yaşadığı batı uygarlığı ya da yirminci yüzyıl dönemini sorgulamasıdır. Bunu da, bu çağın en önemli toplumsal kimlik sorgulayıcısı Sosyalizm aracılığıyla yapması doğaldır. Çünkü Sosyalizm yirminci yüzyılın 'duvardan yüzüne' tutulan bir ayna gibidir, o duvarda ya da yüzün aşılmazlığında paramparça olarak dağılan... Tıpkı o yüzün kalıpcı, eskimiş ama olduğu yere çakılı duran gelenek düşkünü kimliğini değiştirmek isteyenlere yaptığı gibi...

Şimdi, yine kitabın başına dönersek, Richard'ın Molly'le arasındaki sağır-dilsiz diyalogunun nedenini, iki kadının da (Richard onları sosyalist inanmışlar olmalarından dolayı bir bütün olarak görmekte ve aşağılamaktadır) 'hâlâ' sosyalist olmakta direnmelerine ve gerçekleri görememelerine bağlamasını daha iyi anlayabiliriz. Ona göre iki kadın da, bu boş ideale bağlanıp yaşamlarını mahvetmişlerdir, Molly'le ortak oğulları Tommy'nin durumu da elbet buna bağlıdır: "Tommy'nin asıl derdi, hayatının yarısını komünistler ve sözde komünistler arasında geçirmesidir, siz bunu anlamadınız - tanıdıklarının çoğu buna şu veya bu şekilde bulaşmıştı. Şimdi hepsi de par-

(4) Carolyn Heilburn, **Kadının Özyaşamını Yazarken**, s. 18.

tiden ayrılmakta veya ayrıldı- bunun onu etkileyebileceği ihtimali aklınıza gelmiyor mu?" (s. 45) der Richard. Richard'ın sözlerinde yatan gerçek anlam, bir çağın sorgulanmasıdır sanki: Geleneksel yapının gözü önünde (ki nedir bu yapı?: Aile kurumu mu, kapitalist düzen mi, ataerkillik mi, erkek egemen dünya düzeni mi, yoksa faşizm mi?) bunu eleştiri yöneltti bu yapının ve sosyalizmin yıkılıp gitmesinden bahseder. Sosyalizm çökmüş müdür gerçekten? Yoksa hiç mi yoktur, bir düştü mi ibarettir? İnsanın insanla eşitliği ve özgürlüğü, varolmayan bir hayal midir? Ya bu düşün kadınlarla erkekler arasındaki eşitlik konusunda taşıdığı anlam? Onun gerçekliği nedir? "... peki şimdi ne oldu? Rusya gözden düştü, yoldaşların beş paralık değeri kalmadı. Pek çoğu sinir krizi geçiriyor veya zengin oluyor anladığım kadarıyla" dedi Richard. "Mesele şu ki" dedi Anna, 'Sosyalizm bu ülkede pek rahat değil' 'Hiçbir yerde değil' dedi Richard." (s. 45).

Richard ve Molly'le yaptığı konuşmadan ve onlar gittikten sonra Anna, bir süredir tuttuğu defterlerine döner: Siyah defter, Anna'nın 1950'lerden önce Afrika'da, Rodezya'da geçirdiği ilk gençlik yıllarını anlatır. Bu anlatı, birinci tekil şahısla kullanılarak gerçekleştirilir ve Sosyalizmin başarısı ya da başarısızlığı ile bir hesaplaşmadır. Anna burada, bir grup genç sosyalist pilot arkadaşıyla geçirdiği günleri anlatır. Daha doğrusu bu arkadaşlarında ve onlarla yaşadığı kimi deneylerde onların kafalarında taşıdıkları Sosyalizm inancının, sürdürdükleri yaşamlarıyla hiçbir ilgisi olmadığını, 'geri kalmış ülke' olarak gördükleri Rodezya'ya, gerçekte doğup yetiştikleri batı uygarlığının burjuva, kapitalist ve erkek egemen bakış açılarından bakmaktan öte hiçbir katkıları bulunmadığını görür. Orada, hep birlikte hafta sonları gittikleri bir otelde beyaz otel sahibi aileye karşı Afrikalı ahçıyla ahpaplık kurmaları ne ahçıya, ne otel sahiplerine ne de onlara bir yarar sağlar, tersine ahçıyı işinden otel sahibi kadını da ahçısından eder. Bu arada Anna ve arkadaşlarının birbirleriyle olan ilişkileri de tuhaf çıkmazlara girer. Çünkü kadın erkek ilişkilerindeki ilkel burjuva kalıpları, alışkanlıkları ve görenekları ağır basar. (Bu bölümdeki bir avlanma, yani otel sahibi kadının isteği üzerine bu pilot grubunun kız arkadaşlarıyla birlikte gidip beylik tabancalarıyla kuş vurmaları anlatısı kitabın en önemli yerlerinden biridir). "Şimdi anlıyorum ki" der Anna. "Her komünist partinin veya grubun yapısında kendini bölen bir ilke vardır. Komünist partileri, bireyleri veya grupları ihraç ederek varolmuş hatta gelişmişlerdir, bu yapılırken kişisel erdemler ve unsurlar değil de, o andaki kişinin, partinin dinamizmi ile olan uyumu ele alınıyordu." (**Altın Defter**, s. 94). Kişisel erdem ya da unsur değil ama o kişinin partiye kazandıracığı (!) propaganda dinamizmi: Bu bölücü ilke, belki de erkek egemen bakış açısının sığığını en çarpıcı biçimde göstermektedir. Siyah defterde anlatılanlar, yaşanan aşk deneyimleriyle birlikte belki de Anna'nın düştüğü ilk boşluk, yalnızlık duygusu ve düş kırıklığıdır. Anna, arkadaşlarının erkek-dış ve iç-portrelerini başarıyla betimleyerek, bu yolla onların yaşam bağlarını, ilişkilerini, kopukluklarını, güvensizliklerini, yalnızlıklarını, birbirleriyle ve

çevrelerindekiyle olan erkekçe ilişkilerini çizerek onları birer birey olarak da ele alır. Sosyalizm, ortak hedef ve dünya görüşüdür ama kişisel dünyalar birbirinden çok farklıdır, erkek etkinliği ve kadın edilginlikleri üstüne kurdular, her biri kadın ve erkek olarak birbirlerine zıt birçok görüşü ve yaşantıyı benliklerinde barındırırlar. O zaman insanlararası eşitlikten söz açmanın nasıl bir gerçekliği olacaktır?

August Bebel, bu yüzyılın başında Sosyalizmin kadın konusundaki bakış açısını şu sözlerle dile getirir: "Bütün partiler içinde sosyal demokrat parti, kadının tam eşitliğini, her türlü bağımlılıktan ve baskıdan kurtuluşunu, ajitatif nedenlerle değil, gereklilikten programına almış olan tek partidir. Cinslerin sosyal bağımsızlığı ve eşitliği olmaksızın insanlığın kurtuluşu olmaz. Burada açıklanan temel görüşleri herhalde tüm sosyalistler bizimle birlikte kabul eder. Ama nihai hedeflerin gerçekleştirilme tarzını nasıl düşündüğümüz, yani özlenen, herkesin bağımsızlık ve eşitliğinin esasını teşkil eden önlemlerin ve tek tek kurumların hangi nitelikte olacağı konusunda aynı şey söylenemez. Gerçeklik zemininden ayrılır ayrılmaz ve gelecek oluşumlarına ilişkin tasvirlerle dalar dalmaz spekülasyona çok geniş bir alan açılmış olur. Neyin olası olduğu ya da olmadığı üzerine düşünce çatışması başlar."⁽⁵⁾ Bebel, bu zorlukların üstesinden gelineceğine inanıyordu. Ama zorluklar bugün hâlâ çözüm bekleyerek ayakta duruyor. Çünkü Doris Lessing'in açıkça gösterdiği gibi bu zorlukların temelinde kadın erkek ilişkilerindeki sağlıklı, çarpık yapılanma ve erkek bakış açısının geriliği yatıyor. Lessing, Afrika'ya Sosyalizmi, eşitliği ve yeni dünya idealini getiren İngiliz arkadaşlarına inanmanın bedelini nasıl ödediğini bir sosyalist feminist olarak çok güzel anlatıyor. Bu anlattıkları, aynı zamanda Anna'nın ilk ve son kitabının malzemesidir. Ama Anna, bu üne kavuşan kitabında gerçekleri dile getirmediğine inanır. Siyah deftere: "Siyah-karanlık, öylesine karanlık ki -etraf karanlık- burada tuhaf bir karanlık var..." sözcükleriyle başlamıştı, sanki bilinç altına bir yolculuktan bu, "Bunları yazdığımдан beri ilk kez baştan sona okudum. Yazmış olduğum her sözcük özlemle dolu, oysa bunu yazarken 'nesnel' olduğumu düşünüyordum. Neye özlem? Bilemiyorum. Çünkü bunları tekrar yaşamaktansa ölmeyi yeğlerim. O zamanki Anna bir düşman ya da insanın gereğinden fazla tanıdığı ve artık görmek istemediği eski bir dost gibi geliyor bana" satırlarıyla noktalar. Yeniden siyah deftere dönmesi için araya öbür defterler girecektir.

Kırmızı defter Anna'nın politika konularını, politikayla olan ilişkilerini içeren defterdir. Ama gerçekte İngiltere'ye geldiğinde İngiliz Komünist Partisi'yle olan ilişkileri, güvensizlikleri, kuşkuları, birtakım günlük tarihleriyle ve aralıklı olarak verilir: Molly'le, John'la olan parti konusundaki umutsuz konuşmalar, inançsızca partiyi savunma, partiden kopamama ve sosyalist sevgili Michael'la Berlin'e gidiş. Ardından, ara seçimde Londra'nın üre semtlerinde parti çalışması. Bu semtlerdeki insan tiplerinden kesitler.

(5) August Bebel, *Kadın ve Sosyalizm*, s. 42.

Sarı defter, deneyimlerine dayanarak yazdığı öyküleri içerir: Burda da, adı Ella olan gerçekte Anna'dan başkası olmayan bir özgür kadının Paul adındaki bir psikiyatristle olan birlikteliği anlatılır. Paul evli, çocuklu bir erkektir, sonuçta Ella'yı bırakıp Nijerya'ya gider, beş yıl birlikte yaşamışlardır, bu ilişki Ella için aşk, Paul içinse sadece 'hafifmeşrep bir kadınla' geçirilen, 'korkunç evlilik bağının' dışındaki başarılı ilişkiden başka bir şey değildir.

Mavi defter, Anna'nın güncesidir. Arkadaşı Molly'le oğlu Tommy'nin kavgalarını anlatır ama bu anlatma, ona kendi kızı Janet'in babasıyla olan ilişkilerini anımsatır. Janet'in babası siyah defterdeki, Rodezya'da birlikte oldukları sosyalist pilot Willie'dir. Anna psikanaliste gider, günlüğüne silâhlanmayla ilgili gazete kupürleri yapıştırır, birtakım rüyalarını kaleme alır.

Defterler yazıldıkça ve dönüşümlü olarak birbirini izledikçe, çözüntüye uğrayan kadın-erkek ilişkileriyle birlikte sarsılan Sosyalizmi de görürüz. Artık kitaba, yeni bir analitik kategoriden bakma zorunluluğumuz da kaçınılmaz olur. Bu kategori, feminist eleştirinin edebiyat eleştirisine kattığı yeni boyuttur: Kültürel olarak belirlenen cinsiyet. "Değişik feminist yaklaşımlar, kâh kültürel olarak belirlenmiş kadın, kâh kültürel olarak belirlenmiş erkek rolleri ve bu rollerin yazın metnindeki izleri üzerinde durdular, sanat yapıtı açısından bu belirlenimlerin anlamını kâh uzlaşmacı kâh uzlaşmaz bir tavırla eleştirel yaklaşımların temeline yerleştirdiler."⁽⁶⁾ **Altın Defter**'de artık, kültürel cinsiyet rollerinin gerek psikanalist, gerekse sosyalist feminist yaklaşımlar aracılığıyla eleştirildiğine tanık oluruz.

Kitap bu arada, yine 'Özgür Kadınlar'ın ardından siyah deftere döner. Özgür kadınlar'da Molly'nin oğlu Tommy ile Anna, 'çocuk'la 'kadın' kişilikler arasında geçen bir konuşmadan sonra yine yazar Anna'nın kişiliğine dönülür. Anna'nın ilk kitabının üstünde bir rejisörle yaptığı tartışmalarla sürer. Rejisör kitabı çok beğenmekte, filme çekmek istemekte, ama aşk macerasını (!) tam bir erkekçe biçime dönüştürmek istemektedir.

Defterlerin tutanakları birbirini izler, ama asıl tema, o hiç değişmeyen kadın-erkek ilişkilerindeki evli erkeğin özgür kadınla bağısız, koşulsuz, sorumsuz cinsel ilişkisi ve evdeki karısıyla yani kutsal ailesiyle cinsellikten, aşktan yoksun ve bağı, koşullu, sorumlu bağımlılığıdır. Ella'nın ya da Anna'nın (ikisi aynı kişidir) ya da aşkın, erkeğin gözündeki yerinin 'NE' olduğu sorusu, aynı zamanda erkek yapısını da tanımamıza, tanımlamamıza, erkek çağının neden sürüp gittiğine dair getirilen ve Jale Parla'nın sözünü ettiği feminist eleştiriye (kitabın getirdiği eleştiridir bu) yaklaşmamıza yol açar. Gerçekte erkek benliğine getirilen eleştiridir bu: Aşkı, salt cinsellik bazında ama evliliğin dışında yaşayabilen, buna karşılık hâlâ "Evlilik ve aile devletin temelidir, bu nedenle evlilik ve aileye saldıran, topluma ve devlete saldırır ve ikisinin de altını oyar" diye haykıran (çünkü erkeğin gerçek ikti-

(6) Jale Parla, "Kadın Eleştirisi Neyi Eleştirdi", *Defter Dergisi*, s. 102.

(7) A. Bebel, *Kadın ve Sosyalizm*, s. 133.

darı budur) düzen savunucusu erkeğin yaşadığı ikilemin uçurumunu belgeleyen bir irdeleme.

"Bekârlığın çoğalmasıyla beraber, kadının eşitliği sorununun gittikçe daha fazla gündeme gelmiş olması kesinlikle rastlantı değildir. Ben bunun, bekârlığın artmasıyla beraber, kadının modern toplumda gittikçe daha çekilmez hale gelen sosyal ilişkilerinin imdat çaresi olarak değerlendirilmesini istiyorum, bu, kadının doğal olarak muhtaç olduğu ve modern sosyal koşulların vermeyi kısmen reddettiği şey karşılığında kadına eşdeğerde bir şey yaratılması için topluma yönelik bir haklı taleptir" diyor August Bebel⁽⁸⁾. 1970'lerden başlayarak genişleyen sosyalist feminist eleştiri ise, "kadının doğal olarak muhtaç olduğu şeyin, sosyal koşulların vermeyi reddettiği şey olduğunu ısrarla vurguluyor. Doris Lessing de *Altın Defter*'i de işte bunu, bu gerçeği dile getiriyor.

Kitapta bundan sonra gelişen olaylara daha fazla değinmek elbette ki gerekli ve yerinde olur. Ama ben sözü daha fazla uzatmadan, yalnızca kitabın sonuna doğru ortaya çıkan bütünsel kopuş ve sinir krizi üstünde duracağım. Çünkü bu kriz, kadını pençesine alan ama gerçekte erkeğin kimliğini bütün çıplaklığıyla gözler önüne seren ve sorgulayan eşsiz bir belge niteliği taşıyor. Ama bundan önce yine bir başka yazardan kısa bir alıntı yapmak istiyorum. Susan Sontag, günlük üzerine şöyle der: "Bir yazarın günlükleri, elbette günce ölçülerine göre değerlendirilmemelidir. Bir yazarın defterlerinin çok özel bir işlevi vardır: Onlarda yazar, yazarlık kimliğini parça parça kurarak oluşturur. Yazarların defterleri tipik olarak istemle ilgili önermelerle doludur: Yazma istemi, sevme istemi, aşkı inkâr etme istemi, yaşamı sürdürme istemi. Günce yazarın kendi gözünde kahraman olduğu yerdir. Yazar, güncesinde yalnızca algılayan, acı çeken, mücadele eden bir varlık olarak bulunur."⁽⁹⁾

Doris Lessing, bu tanımlı altüst eden bir tavırla, birlikte yaşadığı Amerikalı erkeğin darmadağın kişiliğinde çözülüp dağılan kendi kadın kişiliğinin algılayamayan, acı çekemeyen, mücadele edemeyen, yalnızca erkeğe boyun eğmiş olan, bu yüzden de parçalanan varlığını ardarda gelen krizlerle anlatır. Ama bu durumunu yine, kendini ya da hasta kişiliğini gözlemleyebilen ikinci ya da yazar kişiliğiyle çizgilemesini de ve sağlam, bütüncül bir mantık yapısına ulaşarak çözümlenmesini de bilecektir. Onun gerçek gücü de işte bu çözümlenmede belirir: O güç, kendi kimliği üstüne katlanan gözlemiyle sağlam varlığını da belirtmiş olur. O artık, sonuçta canına kıyacak olan Anna Karenina ya da Virginia Woolf değildir...

Aşkın, onu erkeğin benliğinde eriten bir araç olduğunu bulgular, erkeğin benliğiye birkaç kişiliğe bölünmüş şu yirmirci yüzyılın simgesi gibidir,

(8) a.g.e., s. 132.

(9) Susan Sontag, *Sanatçı: Örnek Bir Çiçek*, s. 93.

bu yüzyılın aydınını apaçık simgeler: "Liberal ya da bağımsız aydınlar, düzene başkaldırmış şu ya da bu tipi sindirme amaçlı avın içine kolaylıkla çekilip alınabilirler. Özgürlük, bağımsızlık ve gerçeği gerçekten umursayan pek az insan var, pek az. Cesur pek az insan var, gerçek bir demokrasinin dayanaabileceği tipte bir cesarete sahip pek az insan var. Bu tip cesarete sahip insanların yokluğunda, özgür bir toplum ölebilir, hatta doğmayabilir."⁽¹⁰⁾

"Anna, inandığın herşeye ihanet ediyorsun, özneliğe, kendine ve kendi gereksinimlerine sapanıp kaldın."⁽¹¹⁾

"Ama Saul, karım ve çocuklarım var diyor. Aman Tanrım. İşte bu yüzden eşlerden ve veletlerden nefret ediyorum ve bunda da haklıyım. Evet, pekâlâ, gül bakalım, benimki gibi bir idealizmden daha komik ne var modası geçmiş, safça birşey. Görünüşe bakılırsa artık insanlara söyleyemeyeceğim bir tek şey var: Kalbinizin derinliklerinde böyle yaşamamanız gerektiğini biliyorsunuz. peki niye buna devam ediyorsunuz? Hayır söyleyemezsin çünkü biçimci ve tutucu bir ukala olursun, bunu söylemem ne işe yarayacak ki, insanların gözü yemiyor artık..."⁽¹²⁾

Kadınla erkeğin eşitliği bir hayal midir öyleyse? Hani Clara Zetkin'in bu yüzyıl başında ortaya koyduğu: "Aile ekonomik bir birim olmaktan çıktığı zaman kadınlar erkeğin yanında eşit haklarla, üretimde eşit rollerle yer alacak en mükemmel şekilde işlevlerini sürdürebileceklerdir"⁽¹³⁾ diyerek dile getirdiği o ideal? Ne olmuştur ona? Erkeğin, bu birkaç yüzle ortaya çıktığı gerçeklik de nedir üstüne üstlük? Çağın parçalanışı... Kadının asıl aşması gereken de bu mudur yoksa?

Kitabın sonunda Anna'yı, çocuğu Janet'le yaşamını sürdürürken bırakırız. Tommy canına kıymaya kalkışmış, gözleri kör olarak ölümden dönmüş, Richard'ın ikinci eşi, Richard'ı bırakıp Tommy'le yaşamaya başlamış, Molly yeniden evlenmiş, Anna ise krizi atlattır: Aşkın ve yazarlığın, şimdi ulaşılan noktada sürmesinden daha gerçek ve iyi ne olabilir? bu sounç, Anna'nın bütün defterlerinin ve kişiliklerinin bütünleştiği **Altın Defter** safhasıdır artık: Kadın kişinin, dünyayla oluşturduğu TEK bütünlük.

"Sanatçı ya da yazar olarak işaretlerin dinamiği üzerine hatırı sayılır bir araştırmaya koyulmuş durumdalar kadın yazarlar" diyor Julia Kristeva⁽¹⁴⁾. Gerçekte Doris Lessing'in de yaptığı bu: Ama **Altın Defter**'e son söz yazan Güven Turan'ın da belirttiği gibi "Bütün bu saptamalara karşın Doris Lessing'in 'kategorileştirilmeye' karşı olduğunu, her zaman kendisini bu ya da şu etiket altında sunmak isteyenlere son derecede sert tavır aldığını unut-

(10) **Altın Defter**, cilt II, s. 210.

(11) **a.g.e.**, cilt II, s. 259.

(12) **a.g.e.**, cilt II, s. 269.

(13) Lise Vogel, **Marksist Teoride Kadın**, s. 117.

(14) Kadınların Zamanı, **Defter**, Bahar 1994, sayı 13, s. 21.

mamak gerekir. Her şeyin ikilikler içinde değerlendirildiği, 'bu ya da şu', 'o ya da öteki'diye ele alındığı dünyamızda, Doris Lessing, 'bu VE şu', 'O VE öteki'ni işleyen bir yazardır."⁽¹⁵⁾

Son bir söz de Doris Lessing'ten: "...Korkunç bir savaş olan 2. Dünya Savaşı sırasında hepimiz biraz deliydik, ama bunu sonradan farkettilik. Savaşın ilk kurbanı gerçeklerdir sözünü benimsemiş bir grup gençtik. Her hafta toplanıp güncel olayları tartışırđık. Bununla gururlanırdık. Ama gerçekte neler döndüğünü hiçbir zaman bilemedik. Ne derece yalanlar içinde yüzdüğümüzü anlayamadık. Bence insanları delirten de bu."⁽¹⁶⁾ diyor bir söyleşide.

Onun kitabında tartıştığı asıl gerçek de, bu.

İran'da doğan, Rodezya'da bir İngiliz olarak büyüyen, 2. Dünya Savaşı yıllarını bir Sosyalist olarak yaşayan, ilk kitabını İngiltere'de yayınlayan, Rodezya'da geçen bir olaydan yola çıkan bu ilk kitabında da (**Çimenler Şarkı Söylüyordu**) gerçekte batı uygarlığının başarısızlık ve açmazlarını vurgulayarak üne ulaşan Doris Lessing, şu sıralarda otobiyografisi 'Under My Skin'i yazmakla meşgul ve yetmiş yaşının üstünde... Ve, "Geçmiş için ağlamanın bir anlamı yok" diyor.

KAYNAKLAR

- Carl Gustav Jung, *Çözümsel Ruhbilime Giriş*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Carolyn Heilburn, *Kadının Özyaşamını Yazarken*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1992.
- August Bebel, *Kadın ve Sosyalizm*, İnter Yayınları, İstanbul, 1991.
- Jale Parla, "Kadın Eleştirisi Neyi Gerçekleştirdi", *Defter Dergisi*, Bahar 1994, sayı 21.
- Susan Sontag, *Sanatçı: Örnek Bir Çilekeş*, Metis Yayınları, İstanbul, 1993.
- Lise Vogel, *Marxist Teoride Kadın*, Pencere Yayınları, İstanbul, 1990.
- Julia Kristeva, "Kadınların Zamanı" *Defter Dergisi*, Bahar 1994, sayı 21.
- Cumhuriyet Gazetesi*, Şubat 1995.

(15) Güven Turan, "Altın Defter'e Son Söz", s. 317, cilt II.

(16) Doris Lessing, *Cumhuriyet Gazetesi*, Şubat 1995.